

IDEJA SLOVANSTVA V SLOVENSKI ZGODOVINSKI POVESTI

Avtorji slovenskih zgodovinskih povesti se izrecno zavzemajo za idejo slovanske vzajemnosti. Na ravni zgodbe in značajev pa se kaže njihov strah pred vsemi tujci, bodisi slovanskega izvora ali ne – tujci so namreč praviloma nosilci negativnih vlog. Številne povesti obnavljajo slovensko negativno zgodovinsko izkušnjo z Uskoki, srbskimi prebežniki izpod turškega jarma.

In their commentary passages, the authors of Slovene historical novels propagate the concept of Slavic unity. On the level of story and characters they demonstrate the fear of all the foreigners, be Slavic or not, giving them predominantly negative roles. Numerous novels recall the Slovenes' negative historical experience with the neighboring Uskoki (the renegade Serbs who fled from the Ottoman rule to serve in the Austrian army).

Večina slovenskih zgodovinskih povesti je bila napisana iz nacionalnega interesa. Ker je bilo slovensko nacionalno preživetje na robu slovanskega sveta in v nevarnem sosedstvu z Italijani, Nemci ter Madžari odvisno od moči in uspehov številčnejših slovanskih sorodnikov in zaveznikov, je zgodovinska povest bogato nahajališče izjav, ki artikulirajo slovenski odnos do slovanstva. Kulturno so se Slovenci videli kot del zahodnega sveta ali vsaj Srednje Evrope, ker pa je bilo v preteklosti pogosto plačilo za pripadnost zahodu asimilacija, tj. izguba nacionalne in jezikovne identitete, so naši predniki v strahu pred njo ves čas igrali tudi na karto genetske povezave s širnim slovanskim zaledjem, ki so ga občutili kot garancijo nacionalnega obstanka. Tod se je napajal panslavizem, ideja o nujnosti sodelovanja vseh Slovanov. Slavjanofilstva, pravoslavne in rusko obarvane slovanske ideje, v slovenski zgodovinski povesti ni zaslediti.

Zgodovinska povest je skrbela za nacionalno ozaveščanje tako, da je kazala na slavne čine Slovencev v preteklosti ali pa tudi na neuspela nacionalna podjetja – v opomin in svarilo, kako se ne sme ravnati v prihodnje. Ta temeljna funkcija se je najlažje uresničevala skozi tematizacijo dogajanja na domačih tleh. Edini številnejši Slovani, s katerimi so Slovenci doma prihajali v stik, so bili izpod Turkov pribegli Uskoki. Z drugimi Slovani se je bralec mogel srečati le, če so se slovenski junaki odpravili kam proti jugovzhodu ali če se je avtor v celoti odpovedal Slovincem in dogajanje postavil med slovanske brate.

Seznanjenost slovenskega leposlovnega bralca z zgodovino drugih Slovanov je bila sicer precej večja, kot jo bo prikazal tale pregled: slovanske teme so se namreč pogosto pojavljale še v kratkih zgodovinskih pripovedih,¹ v zgodovinski drami in verzu, v drugih pripovednih žanrih² in v prevedenem zgodovinskem romanu.³

¹Prim. Josipine Urbančičeve Turnograjske *Nedolžnost in sila* (1851) o Veroniki Deseniški ali Ivana Preglja *Blagovestnika* (1908) o Cirilu in Metodu.

²Npr. v Luize Pesjakove ženski noveli *Rahela* (1869) je glavna oseba poljskega porekla, v koncu Jurčičeve povesti *Med dvema stoloma* (1876) pa se glavna oseba odpravi borit za osvoboditev južnih

1 Naravno je, da so od vseh slovanskih sosedov Slovence najbolj zanimali najbližji, južni bratje. **Južnoslovanske teme** so se pojavile najprej v turški povesti, ki tematizira obdobje turških vpadov na Slovensko v 15. in 16. stoletju, natančneje med 1408 in 1532. Iz 17. stoletja je bila za romanopisce zanimiva zarota plemiških rodbin Zrinjskih in Frankopanov proti Habsburžanom, najpogosteje pa so za južnoslovansko zgodovinsko problematiko v slovenskem zgodovinskem romanu značilni Uskoki. Manj so z južnoslovansko vsebino povezani kmečki upori, pokristjanjevanje ter dogodki v 18. in 19. stoletju.

1.1 Prva daljša turška zgodovinska povest s slovansko temo je »izvirna povest iz 16. stoletja« *Mahmud*, ki jo je napisal sedemnajstletni petošolec Jurij Vranič (1853–1903). Objavljena je bila v *Letopisu Matice slovenske* za leto 1870, njeno slovansko nastrojenost pa je napovedoval že avtorjev psevdonim Jurij Črnogorec. Pripoveduje o turškem vezirju slovenskega porekla, ki se odpove visoki karieri in se vrne v rodno Kostanjevico na Krki. Začne se v Sarajevu leta 1575, se nadaljuje po bojiščih na Hrvaškem⁴ in seže vse do Carigrada. Slovence je fasciniral družbeni vzpon enega izmed njih na tujem dvoru («Bela Ljubljana, bodi ponosna, rodila si vezirja!«), nacionalni ponos pa je utrjevala tudi deklarativna ideja slovanske vzajemnosti, ki jo je prvi artikuliral Slovak Jan Kolár. Citata so danes vredne izjave o prijateljstvu med Slovenci in Hrvati:

Hrvatje /.../ poslovali so se še na večer od svojih sobratov Slovencev. Niso se mogli lahko ločiti od svojih zaveznikov. Podajali so si roke, objemali se in poljubovali vrli sinovi matere Slave, kateri so se bili zjediniili, zapazivši nevarnost, ktera jim preti in naklestili svoje največje sovražnike. Zavezali so se, da se postavijo v bratovski slogi o vsaki nevarnosti sovražniku v bran. /.../

Mnogokrat sem se vže poskusil maščevati nad kristijani, zaradi smrti svojega očeta, kterege so potolkli na hrvaški meji. Posrečilo se mi je vže nekoliko, popolno pa vendar še ne, kajti, akoravno smo ropali po Slovenski in Hrvaški, vendar smo se morali umakniti vselej, kadar so se zbrali Slovenci in Hrvati. /.../ Gotovo ni bila nikjer padišahova vojska tolikrat tepena, kot ravno tu (320).

Prva naslednja slovansko zaznamovana je bila šele »romantiška povest izza turških bojev« Lee Faturjeve (1865–1943) *Vilemir (Dom in svet 1906)*. Radivoj,

---

Slovanov izpod Turkov. Verjetno je slovanstvo najbolj izrazito v obsežnem Levstikovem pustolovskem in propagandnem »romanu z Balkana« *Za svobodo in ljubezen* (1913). Tu se kuje slovensko-srbsko prijateljstvo in jugoslovanstvo tako, da se sin trdnega gorenjskega kmeta poroči v Beograd, za njim pa še oče razproda imetje in se priseli v Srbijo k mladima dvema. V taki atmosferi ni čudno, da sta tudi Solun in Skopje predstavljena kot srbski mesti.

³Npr. številni prevodi Poljakov Henryka Sienkiewicza in Michała Czajkowskega, Hrvatov Avgusta Šenoae, Evgena Tomića in Velemirja Deželića, Čehov Prokopa Chocholouška in Alojza Jiráčka, Rusov Alekseja Konstantinoviča in Leva Nikolajeviča Tolstoja pa Dimitrija Sergejeviča Merežkovskega, če pustimo ob strani številne krajše prevode neznanih avtorjev in slovanskih vladarskih biografij po različnih koledarjih. Prim. moj članek Kako smo prevajali zgodovinski roman, *Prevod besedila. Prevajanje romana: 20. zbornik* (Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev, 1996, 61–69).

⁴Gre za Vihič na Krupi, Sisak in Budački na sotočju Radonje in Korane južno od Karlovca, kjer je 21. sept. 1575 Ferhad paša razbil vojsko vrhovnega komandanta Vojne krajine Herberta Auersperga, kranjskega Turjačana – dogodek opisuje povest *Takšni so!* Frana Detele (1900).

zadnji vitez iz slavnega bosanskega rodu Vladimirovičev, ki so mu, ubeglemu izpod turške oblasti, goriški grofje dali grad Rihenberk na Primorskem, se leta 1475 s kranjskimi in štajerskimi vitezi tolče proti Turkom pri Brežicah in objokuje izgubo bosanske samostojnosti, ki so jo zakrivila ženska nerazsodnost kraljice Katarine, ki je po smrti moža Toma Stipana⁵ spustila v deželo Turke, sekta krivoverskih bogomilov⁶ in tradicionalna slovanska nesložnost:

Odkar je oplakala vila nesrečno Kosovo, se je razrušilo v sramoto Evrope ponosno bizantinsko cesarstvo in je dajala kleta nesloga Slovanov divjemu Azijatu deželo za deželo v dobrodošli plen.

Fabulativno je delo slabo narejeno in dolgočasno, zato zgodbe nima smisla obnavljati, njena politična razsežnost pa je zanimiva še danes: pripovedovalec zaman kliče na pomoč Evropo, cesarja in papeža – nobeden se ne zmeni za trpljenje Bosne. Povest navdušuje za slovanstvo z informacijo o demokratičnem slovanskem pravu, ki ni poznalo sužnjev, ječe in smrtne kazni. Prizadeva si povezati bosansko glagolsko cerkveno tradicijo z oglejskim obrednikom⁷ in idealizira miroljubno slovansko čud:

Bilo je nekaj plemenitega v tem mladeniču. Široko, od plavih las obvito čelo, podolgasto lice, krepki nos, goste obrvi in polne ustnice so kazale odločno, neupogljivo nprav, ki se ne plaši ne zaprek, ne truda; sanjavi pogled modrega očesa pa je svedočil mehko slovansko dušo, ki ljubi glas pesmi ob zvoku strun bolj nego žvenket orožja (421).

V turški povesti Lee Faturjeve *Junakinja zvestobe* (*Ženski svet* 1927/28), ki se dogaja leta 1550, je glavna oseba na Kranjsko pribegla lepa potomka bosanske kraljevske rodbine, vendar so domačini do nje, tako kot do vsega gosposkega, sovražno razpoloženi.

V turških povestih je zabavno ponavljajoče se dejstvo, da je cela Bosna polna ujetih Slovencev in da jih je najti na ostajanje vsakokrat tudi v Carigradu, kadar se dogajanje preseli tja. Če bi imeli današnji Slovenci tako živ spomin na turške roparske deportacije desetisočev Slovencev v Bosno kot slovenski pisatelji 19. stoletja, potem bi se manj bali begūnskega vala iz Bosne v času nedavne vojne, ker bi ga

⁵ Stjepan Tomaš, naslednik Tvrtka II., je bil bosanski kralj med 1443 in 1461. Povezoval se je z Benečani tudi proti ozemeljskim apetitom celjskih grofov, ki so želeli skozi dinastično poroko poseči po bosanski kroni.

⁶ Krščanska sekta bogomilov se je v 12. stol. iz Bolgarije razširila v Srbijo, kjer jo je Štefan Nemanja kruto zatrl, in se potem razcvetela v Bosni. V Slovenijo menda ni segla, so pa na slovenskih tleh bogomili izpričani v slovenski zgodovinski povesti.

⁷ »Svečenik je opravljal mašo po obredu oglejske cerkve, čital jo v milozvenečem jeziku trpinov. Solnce je zlatilo krasno pisane, častitljive črke stare glagolice« (428). Dalmacija je bila vse do 10. stoletja v verskem pogledu podrejena Bizancu in ne Rimu, zato so se sem lahko zatekli Metodovi učenci ter nadaljevali slovansko glagolsko bogoslužje. – V naslovu izpostavlja glagoljaštvo Bohinjčeva mohorjanska »povest iz 13. stoletja« *Glagoljaš Štipko* (1912). Naslovna oseba nekje na jugu Slovenije ponovno vrača meščane v naročje krščanstva, potem ko jih je v času njegove odsotnosti zbegal bogomilski krivoverec.

lahko razumeli kot zapoznelo vračilo pred 400 leti odvzetega človeškega potenciala.

1.2 Jurčičev (1844–1881) *Ivan Erazem Tattenbach*, »izviren historičen roman iz slovenske zgodovine« iz leta 1873 – izhajal je najprej kot podlistek v liberalskem dnevniku *Slovenski narod*, potem pa je izšel še knjižno – je obravnaval slovenski del **zrinjsko-frankopanske zarote** proti Habsburžanom med 1669 in 1671.⁸ Naslovna oseba je štajerski uporni plemič in dogaja se na gradovih po Slovenskem. Katarina Zrinjska in Franjo Krsto Frankopan sta le stranski osebi in nastopita samo enkrat v kratki sceni.⁹ Josip Jurčič je bil, po karakternih lastnosti upornikov sodeč, kljub sicer deklariranemu jugoslovanskemu in panslovanskemu čustvu nenaklonjen upor in spremembi državnega okvira Slovincem.¹⁰

1.3 Prva zgodovinska povest **brez slovenskega personala** in locirana daleč stran od domovine, je bila Tavčarjeva (1851–1923) »historična podoba« *Antonio Gleđević* (*Zora* 1873). Pripoveduje o dubrovniškem pesniku, ki leta 1727 zaradi svojega slovanskega radikalizma pride v konflikt s politično prilagodljivo republiko, omahujočo med turškim zaščitništvom in beneško pohlepnostjo. Pesnik očita »ljudovladi«, da ne pomaga Srbiji in Hercegovini v njunem boju proti Turkom in resignirano ugotavlja, da »slovanstvo nima pričakovati prihodnosti na obali sinjega morja« in da »slovanskega Dubrovnika ni več in ga več ne bode« (Tavčarjevo *Zbrano delo* 1, 195), ker dubrovniškim plemičem brez slovanskega domovinskega čuta ni »bilo mnogo mar, ali ostane laška Ragusa ali pa slovanski Dubrovnik« (192). Ko mu plemiški senator onečasti sestro, se z mečem maščuje nasprotniku, skvarjenemu z romansko vzgojo, sam pa umre v ječi.

»V naših žilah teče slovanska kri,« pričel je navdušeno,« Dubrovnik je slovanski grad! Slovani ga obdajajo krog in krog in še daleč proti severu! In kaka je ta moč, ta slava slovanska! O njej mi je pripovedoval star menih, /.../ razkazoval mi je svetega Cirila svete knjige ter s ponosom govoril o moči naših rodov. Kjer je obdan z ledom

⁸Upor Zrinjskih in Frankopanov je pod naslovom štajerskega velikaša Tattenbacha ubesedil tudi Ožbalt Ilaunig (1930).

⁹Hrvaški plemiči Frankopani so pogosto omenjane osebe v slovenski zgodovinski povesti, tako začetnik zarote proti Habsburžanom Nikolaj kot njegov brat Peter. Imeli so posesti in upravne funkcije tudi po Kranjskem in podpirali luteranstvo ter glagoljaštvo. Do zarote je prišlo, ker po koncu turških vpadov na Hrvaško Avstrijci niso hoteli vrniti Vojne krajine – to so zaradi obrambe pred Turki sredi 16. stoletja organizirale in financirale notranjeavstrijske dežele, branili pa hrvaški plemiči, najemniki in goriški, kranjski, koroški ter štajerski deželni stanovi – nazaj pod jurisdikcijo hrvaškega sabora in bana. Petrov svak Franjo Krsto, ki je bil 1671. skupaj z njim obglavljen v Dunajskem Novem mestu, je napisal celo nekaj slovenskih verzov. – Kar v treh poglavjih Jurčičevega romana je v zopni družini nastopil vojskovodja Petra Zrinjskega kapetan Franjo Bukovački. 1669. je šel Bukovački v Solun k sultanu Mehmedu IV., da bi ga pridobil za Zrinjskega in proti Habsburžanom. Po propadli zaroti ga je cesar Leopold I. sicer pomilostil, vendar se nezaupljivi vojak nikoli ni hotel vrniti iz turškega ubežništva nazaj na svoja posestva.

¹⁰Podobno zagonetno in pomenljivo je dejstvo, da je izbral v *Kloštrskem žolnirju*, »izvirni povesti iz 18. stoletja« (*Slovenski glasnik* 1866), za glavno negativno osebo izobraženega slovanskega prišleka, češkega inženirja; standardno so negativne vloge v slovenski literaturi, tudi Jurčičevi, zasedali Nemci ali Italijani.

severni pol, ondi gospodujemo mi; kjer vro vroči studenci zemlji iz osrčja ter bega po razbeljenih pečinah vitka gazela, ondi je naš glas, naša slava!» (189, 190).

1.4 Leta 1884 je v celovški reviji *Kres* izšel prvi izmed številnih slovenskih zgodovinskih romanov o **kmečkih uporih**, Kodrov (1851–1918) »historičen roman« *Kmetski triumvirat*, osem let po Šenoovi *Seljački buni*.¹¹ Gre za upor 1572–73, dogajališče je poleg slovenskih krajev in Dunaja še v hrvaških Stubicah in Zagrebu. Hrvaško-slovenska razmerja je avtor ugledal v bolj skeptični luči kot pred njim Vranič: »Strašno, kakor skoro nikjer drugje v svetovnej zgodovini, maščevala se je tu prokleta nesloga, ki se vleče kakor rudeča nit v vsakem slovanskem javnem podvzetju, nad slovenskim ljudstvom in njegovimi voditelji« (590). Ker je literarna zgodovina stresla na Kodra ves svoj repertoar negativnih vrednostnih oznak, je delo po krivici zapadlo v pozabo.

1.5 Koncu 18. stoletja in 19. stoletju so na Slovenskem dali podobo trije zgodovinski dogodki: francoska okupacija 1797, 1805 in 1809–13, kongres alianse v Ljubljani 1821 in marčna revolucija 1848.¹² Reflektirali so jih seveda tudi slovenski pisatelji. Čeprav se dogajanje v Tavčarjevem prek 100.000 besed obsežnem zgodovinskem romanu *Izza kongresa (Ljubljanski zvon 1905–08)* ali – kakor je sam hotel – »kroniki« o kongresu alianse leta 1821 ne premakne iz Ljubljane, prav lepo povzema slovenske jezikovne, kulturne in politične dileme v razmerju do bližnjih in daljnjih slovanskih sosedov. Razlagajo jih svojemu ruskemu sogovorniku, ki so ga sprejeli »po slovanski šegi«, ljubljanski intelektualci iz Zoisovega krožka. Slovníčar Metelko želi ohraniti slovenščino, čeprav je morda samo slovansko narečje, skriptor Kastelic se zavzema za **ilirščino**, ki »je naša prihodnost« (*Zbrano delo* 5, 330), pesnik Zupan pa bojevito zagovarja prednost enotnega slovanskega jezika:¹³

»Pojdita rakom žvižgat, ti in tvoja ilirščina!« se je drl Zupan. »Če že moramo iz očetove kočice, pojdimo dalje in ne zgoj do nemškega Zagreba! Kaj veš ti o slovanstvu, Kastelic? Od Peterburga pa do mehke Meke se razširja! /.../ Nič o slovenščini! Nič o ilirščini! Slovanščina, ta je prava! Ta je naša rešiteljica /.../. Martina Lutra nam je treba, Martina Lutra, da nam ustvari vseslovanski jezik!« (331–32).

¹¹Jurčičeva povest na to temo, *Janez Gremčič* (1864), ni bila dokončana in objavljena, njegov *Sin kmečkega cesarja* (1869) pa je drobno besedilo. Pač pa je bilo na temo kmečkih uporov do tedaj priobčene precej zgodovinopisne literature.

¹²Z marčno revolucijo se ukvarja roman Mimi Malenšek *Marčni veter* (1988), ki je eden od redkih slovenskih profesorskih zgodovinskih romanov. V njem diskutirajo tudi o panslavizmu, sporočilo debate pa je, da je vseslovanska ideja preveč fantastična.

¹³Čudaški Jakob Zupan (1785–1825) je bil jezikoslovec in pesnik, profesor na ljubljanskem bogoslovju in na liceju. Za duhovnika je bil hudo nereden in v sporih z nadrejenimi brez dlake na jeziku, zato ga je škof predčasno upokojil. V zgodovini je zapisan kot strasten ilirec in panslavist, v literarni zgodovini pa kot pesnik, ki je v skrbi za blagoglasnost slovenščine pisal verze brez sičnikov in šumevcev. – Prav nasprotnega značaja je bil mirni, vendar trmasti Franc S. Metelko (1789–1860), glasno hvaljeni slovníčar, pisatelj učbenikov in nabožne literature ter Zupanov kolega na liceju, menda odličen profesor slovenščine. Njegov poglavitni greh je bil izum novega črkopisa metelčice ali »žabice«, kot so jo imenovali nasprotniki, z novimi znaki za ozka *e* in *o*, za polglasnik in za šumevce. – Licejski bibliotekar Miha Kastelic (1796–1868) je bil kasneje ustanovitelj in urednik literarno ambiciozne *Kranjske čbelice*.

France Prešeren v tej družbi je bil še premlad, da bi kaj pripomnil, njegov molk ob načrtih za zlitje Slovencev s Hrvati ali Rusi pa lahko razbirmo tudi kot nezaupnico fantastičnim združevalnim načrtom. Nezaupnico podpira še pripovedovalec, ki ni ruskega carja in njegove kozake opisal prav nič bolj simpatično kot druge evropske vladarje v Ljubljani.

Leta 1797 se dogaja Govekarjev (1871–1949) roman *Svitanje (Slovenski narod 1920–21 in še v knjigi)*, ki je po Antonu Slodnjaku »eden redkih dobrih zgodovinskih romanov«. Besedilo nosi sledi evforije ob nastanku južnoslovanske države: pisatelj bralca npr. pouči, da je melodija Haydnove cesarske himne zajeta iz jugoslovanske ljudske pesmi (79). Idejno je posvečen emancipaciji slovenstva, zanimivo pa bo s citatom pokazati, kako samoumevno se je slovenstvo utemeljevalo v slovanstvu:

Od grškega Hema do Ledenega morja, od koroško-goriške Soče in češke Vltave tja do Urala je malone ves svet slovanski! A tudi severna tretjina Azije priznava slovansko vlado ter dozoreva po slovanskih mestih za evropsko kulturo. In dasi štejejo Slovani danes jedva petino, da jedva desetino tega, kar bi lahko šteli ob ugodnejših moralnih pogojih, doseza njih število vendarle nad šestdeset milijonov duš /.../, slovanski svet je največji in Slovani so med vsemi narodi, ki so si ohranili isti jezik, danes najmočnejši! /.../ Voltaire bi bil proglasil slovanščino, če bi jo bil poznal, za najsrečnejši jezik že samo zato, ker nima spolnika! /.../ v slovanščini lahko uporabljamo antično mero s pravcato antično gracijo! /.../ In ta obilica zvonkih vokalov, to bogastvo krepkih končnic, ta bujna originalnost in to neprestano porajanje novih, vedno lepših besed! In še nekaj: Petje v slovanščini se čuje prav tako sladko kot italijanščina, in še danes, dasi takorekoč še hlapec med Evropci, je Slovan poleg Italijana najbolj muzikalen na vsej zemlji!

Na ugovor, da so Slovani zamudili svoj čas za politično združitev ter da so odvisni od nemške kulture, odgovarjajo junaki romana, sklicujoč se na Herderja:

In vendar si je ohranil ta narod povsod, zlasti pa kjer je užival vsaj malo več svobode, svojo staro, prvotno podobo: veselost, muzikalnost, gostoljubnost, miroljubnost, krotkost, marljivost itd. /.../ Slovani imamo vendarle eno dušo in en značaj; v različnih dialektih govorimo in pišemo, a razumemo se lepše in laže nego vsi tisti različni nemški in italijanski dialekti med seboj. Moškovitar razume Slovenca, Pemec Poljca, Srb, Hrvat in Slovenec pa se prav tako izlahka pomenijo med sabo, kakor se pomenijo Štajerec, Korošec in Kranjec. Bratje smo! Ista kri! Vsi imamo jezik ene same matere! /.../ Naša skrb bode poslej, da se začno sinovi iste matere in istega jezika tudi še ljubiti. Ko postanemo složni, nas nobena sila več ne premaga.

1.6 Najpogostejša etnija v slovenski zgodovinski povesti so **Uskoki**. V slovensko bralsko zavest so stopili sicer že zgodaj, npr. v Jurčičevem *Domnu*, »domači povesti iz prejšnjega veka« (*Slovenski glasnik* 1864), vendar le kot stranski motiv, podobno tudi v Tavčarjevi romaneskno dolgi »zgodovinski noveli« *Janez Solnce* (*Slovan* 1885/86). Povsod so v sumljivi vlogi roparske tolpe, nekako primerljive slovenskim rokovnjačem. Tavčar je postregel bralcem z naslednjo ne prav simpatično podobo Uskokov:

»Čudni ljudje so to,« izpregovoril je, »in moj brat, ki je služil v granici, mi je pravil, da žro še surovo meso, Bog pomagaj!« (ZD 4, 69). Pradedje jezdecev, katere pričakujemo danes, uskočili so iz Turčije ter pribežali v hrvaško našo mejo. Prinesli so s seboj nekaj prav slabih navad. Če so pa jedli surovo meso, o tem mi naš Joannes Ludovicus ničesar ni vedel povedati. Mogoče je, ker je ta narod bil silno razdivjal. In kakor je moril in požigal po zeleni Bosni, če se mu je zljubilo, tako je hotel moriti in požigati po naši granici. Težko smo jih obrzdali te Uskoke, in neprestano so se upirali, če se jim je zabranjevalo požigati, razbijati in krasti (60).

Tavčar nima z Uskoki nikakršnega usmiljenja: uskoški poveljnik, telesni stražar karlovškega cesarskega generala Krištof Simonović je pijanec, okrutnež, nenačelnež, hvalisavec, divjak in žali Slovence kot slabe pivce (»Leži jih nekaj Kranjcev v Karlovcu, a povem vam, da so to puste stvarce, in če ti tako revče izpije vina za orehovo lupino, telebne ti pod mizo, kot bi se bilo najhujšega strupa narskalo. Sramota za deželo, da ima take sinove!«). Pisatelj je kritičen do slovenskih žensk, ki jim je bil tuji »junak« vseč:

Moški spol je sicer trdil, da je junak Simonović prečrne kože in da bi sicer pač ne zaslužil tolike pozornost /.../. Ljubljanska dekleta pa so bila drugega mnenja, ki se je šele potem prav močno omajalo, ko se je pozneje po poti iz Karlovca zvedelo, da ima Deli-Simonović v zeleni granici ženko in deco. Naravno je, da je od tedaj v hipu ugasnil spomin na našega junaka po mestu! (67).

Naslovno vlogo so dobili Uskoki v zelo obsežni in simpatično napeti pustolovski zgodovinski povesti v dveh knjigah *Strahovalci dveh kron* Miroslava Malovrha (1861–1922), ki si je za objavo v podlistku *Slovenskega naroda* 1907 oskrbel čisto svež psevdonim Franjo Lipič.¹⁴ Z dvema kronama sta bila mišljena turški imperij in Beneška republika, položaj med njima pa zasedajo uskoški pirati iz habsburškega Senja, ki so nekakšen model za politično preživetje Slovencev, razpetih med dvoje ali več pohlepni oblastnikov. Revni kranjski plemič Andrej Kržan na svojih poteh za izvoljenko preizkusi vse mogoče oblastnike med Benetkami in Ciprom, vendar mu nobeden ne ugaja, in na koncu se leta 1617 ustali v srečnem zakonu z Benečanko Asunto Dall Ferro v Cerovljah nad Devinom, na skrajnem robu slovenskega etničnega ozemlja in pod okriljem Habsburga.

Bolj pogumno je modelirala slovenske politične perspektive Lea Fatur v »povesti iz uskoško-benečanskih bojev« *Za Adrijo* (*Dom in svet* 1909) z dogajanjem leta 1609 in naprej. Bralec naj bi se identificiral s srbskimi Uskoki v Senju, ki žive v precepu med turško in benečansko silo in nehvaležnim gospodarjem, nemškimi cesarjem, ki jim kot neregularni vojski ne daje redne plače, ropati pa jim tudi ne pusti. Cesarska vojaška oblast v Senju je v rokah Kranjcev (»Ti vražji Kranjci jemljejo nam Hrvatom najboljše službe /.../ od njih pa ne dobiš ničesar«, 17), vendar nima veliko moči. Dva mešana beneško-uskoška ljubavna para bi lahko pomirila nasprotja, pa ju politična nasprotstva razderejo. Nazadnje se sprva gizdava, potem pa v ljubezni razočarana Zora, sestra uskoškega kneza Juriše Senjanina (ki je

¹⁴ Plodoviti Miroslav Malovrh ima eno izmed zanimivejših slovenskih literarnih biografij, prim. mojo spremno besedo k ponatisu njegove povesti *Opatov praporščak* (Ljubljana, 1991), 156–63.

izpričana zgodovinska osebnost), namesto z ljubljnim beneškim plemičem Ivanom Foscarijem poroči z grdim roparskim Uskokom Milanšičem, ki ga sprva ni marala, avtorica pa ji kliče: »Vzgajaj sinove, Zora, da stoje junaki v borbi za moč in svobodo Jugoslavije – za Adrijo!...« Perspektive ne vidi več ne v povezavi z Benečani, s katerimi so bili zavezniki pred padcem Cipra konec 16. stoletja, ne z nemškim cesarjem, ampak v samostojnosti: »Bodi naš varih, Frankopan. Brani naše pravice pred Nemcem in Benečanom.« Kranjski plemiči, tj. Slovenci, nastopijo dvakrat v stranskih scenah, vendar obakrat na uskoški strani!¹⁵

Še najbolj se je Uskokom posvetil slavist in časnikar Ivan Lah (1881–1938) v povesti *Sigmovo maščevanje* (1931). Povest se dogaja po Vojni krajini od Ozalja do Čakovca in govori o zrinjsko-frankopanski zaroti. Glavna oseba je sin kranjskega protestantskega plemiča Sigma Virski, ki ga oče pošlje v službo k zarotniškemu hrvaškemu banu Zrinjskemu. Pripovedovalec je kritičen do cesarju zvestega kranjskega plemstva, zlasti do Turjačanov, ki jim ni mar hrvaških žrtev v boju s Turki in plemenite ideje južnoslovanskega zedinjenja:

»Našim vrlim Kranjcem, Koroščem in Štajercem ni treba braniti, česar niso nikoli imeli, vendar bi morali držati z nami, ker tudi k njim prihajajo tujci; namesto tega rajši pomagajo dunajskemu dvoru in prihajajo k nam kot njegovi pomagači, za kar bomo vsi škodo trpeli. Mi bi se morali združiti in drug drugemu pomagati, ker naš narod povsod enako trpi ...« (27).

Prizadeva si popraviti splošno negativno sliko o Uskokih med Slovenci s tem, da razkriva njihovo brezdonsko tragiko:

»Tako smo postali pastirji in vojniki na tujih tleh! Kje ti je domovina, narod moj? Kje ti je Dušanovo carstvo. Svet te psuje z Vlahi¹⁶ in sam si sprejel to ime. A kje ti je čestito ime srbsko? Kje ti je Srbija, kje ti je Bosna in Hercegovina? /.../ Tujim vladarjem ponujaš svoje junaštvo, da bi ti vrnil, kar je tvojega. Vse meje si napojil s

¹⁵ Zgodbi obeh romanov sem povzel v članku Pot slovenske zgodovinske pripovedne proze v 20. stoletje, *19. seminar slovenskega jezika, literature in kulture* (Ljubljana, 1983), 63–77.

¹⁶ Imenu Uskoki konkurirajo izrazi Vlahi, Morlaki in hajduki. *Vlah* je sprva pomenilo romanskega prebivalca oziroma latinca, na Balkanu so Slovani tako nazivali romanizirane nomadske in živinorejske staroselce, ki so imeli v srbski državi celo lastno »vlaško pravo«. Sčasoma se je ime uveljavilo za srbsko pravoslavno prebivalstvo, ki se je pred Turki selilo proti zahodu, za kmečko prebivalstvo sploh in celo za vsakršne priseljence. *Uskoki* je ožje poimenovanje, v 16. stoletju le za srbske ali hrvaške prebežnike v Senju in Žumberku, tj. v Vojni krajini (od tod še eno ime zanje – krajišniki). Na opustošenih hrvaških ozemljih so se naseljevali organizirano zlasti po 1530, ko so prevzeli obrambo trdnjave Klis. 1537. so postali stalna posadka senjske kapetanije in se spopadali v glavnem z Benečani. Ti so bili prisiljeni zaradi uskoških piratskih napadov večkrat zaposliti svoje močno ladjevje (leta 1613 npr. kar 85 ladij, 6 galej z 12.000 vojaki) in blokirati Senj ter druga avstrijska pristanišča v Dalmaciji. 1618. se je Avstrija vdala beneški zahtevi in razselila preveč borbene Uskoke v Žumberak. Po 1645 so se razmere na turškem ozemlju poslabšale in na beneško stran in v njihovo vojaško službo je prešlo na desetisoče Vlahov – Benečani so jim rekali *Morlaki* (Morlacci). Ime izvira iz bizantinskega etnonimika Črni Vlahi (Maurovlahos), za živinorejske staroselce na Balkanu, prepoznavne po črnih oblačilih, doživelo pa je podobne pomenske obremenitve kot ime Vlahi: neciviliziranost (kmečkost), slovansko poreklo, nezanesljivost. Ko so jim v 18. stoletju želeli Benečani dati status navadnih podložnikov, so Morlaki prešli na avstrijsko stran, v Vojno krajino. – *Hajduki* je ime za balkanske cestne roparje, vendar je njihova roparska dejavnost večkrat interpretirana v smislu narodnoosvobodilnega boja in so tedaj sinonimni Vlahom in Uskokom.

svojo krvjo in ta kri je razkropljena iz srčne rane kosovske, da se zlije nekoč zopet k njej kakor k živemu srcu /.../. A mi smo Srbi, sinovi velikega naroda, ki je obvladal Balkan od morja do morja« (62). »Begunci smo bili brez zemlje in doma /.../. Smo narod brez domovine, deca brez doma. Tudi na oni strani so ostali, mnogi so se poturčili in so dosegli visoke časti. Preko meje se družimo z njimi, kajti vežeta nas vera in jezik. Zato nas imajo za nezanesljive. Vlaška vera nima veljave – naša zvestoba je kupljena in negotova. /.../ Zato se prodajamo za košček zemlje, da se ohranimo, kajti pozni potomci se bodo nekoč vrnili v domovino svojih očetov, kakor se je izvoljeno ljudstvo vrnilo iz faraonske sužnosti v obljubljeni deželo« (63).¹⁷ »Ti ljudje čuvajo svojo čast in ne pozabijo nikoli, če so bili užaljeni. Maščujejo se drug za drugega. Česar ne dosežeš pri njih zlepa, zgrda gotovo ne boš dosegel« (116).

V povesti se Vlaha, »služabniki dveh gospodarjev, o katerih ne veš, kdo jim ukazuje« (91), spet odločajo med nemškim cesarjem in hrvaškim banom. Pripovedovalčeva simpatija je na strani onih, ki v imenu južnoslovanske enotnosti želijo Uskoke videti pod banovim vodstvom. Drugačna je bila politična vizija martolozov, begunskih pravoslavni Srbov, živečih v okviru turške države. Formalno so bili turška vojaška formacija, vendar so pogosto prehajali na beneško ali avstrijsko stran. Eksistenco jim zagotavlja njihova nepodrejenost: »Dokler se bijeta cesar in sultan, dobro nam! Žalostna nam majka, Vlaha, ako zmaga eden izmed njih, a najhujše, če zmaga ban!« (85).¹⁸ Zaroto cesarska vojska zatre, Sigma, pribočnik hrvaškega bana, pa se poroči z uskoško knežno, maščevalno zažge zaplenjeno mu kranjsko domovanje in gre med hajduške Vlahe v Bosno.

Roman *Gričarji* Ilke Vaštetove (1891–1967) iz leta 1956 (140.700 besed) se je Uskokov iz zadnjih let 16. stoletja lotil le mimogrede, vendar prav nič dvoumno:¹⁹

»Gorski hrbet, ki ga vidiš tamle na obzorju, pa so Gorjanci. Tam in po dolinah pod njimi se je v zadnjih desetih letih naselilo mnogo srbskih beguncev, Uskoki jim pravimo. Zbežali so pred Turki v naše kraje.«

¹⁷Leta 1629 je hrvaški sabor potrdil notranjo avtonomijo Vlahom v Vojni krajini z dokumentom *Statuta Valachorum*, ki ga je leto kasneje potrdil Ferdinand II. Nezaupanje je med Vlaha povzročil rusofilski Juraj Križanić (1618–1683), čigar ideal je bil zediniti Slované pod zahodno cerkvijo. Križanić se je zaradi drobnega političnega spodrseljaja v Moskvi 15 let pokoril v pregnanstvu v Sibiriji, Vlaha pa so zahtevali, da se jih podredi cesarski vojaški oblasti, ne pa hrvaškemu banu, in se celo pogajali s Turki, naj bi jim dovolili vrnitev, če bi le smeli ohraniti vero. Odpor Vlahov proti hrvaški banski oblasti v strahu pred izgubo privilegijev je bil Avstriji prikladen razlog, da je skoraj polnih 300 let (1578–1871) odtegovala Vojno krajino hrvaški jurisdikciji.

¹⁸Nedavni politični dogodki so prinesli menda prav to!

¹⁹Kot zgodovinska oseba nastopa tudi tu (prej že v Slemenikovem *Izdajavcu*, 1873, in v Detelovi povesti *Takšni so!*, 1900) v stranski negativni vlogi vrhovni kapetan Hrvaške krajine kruti baron Ivan Lenkovič. Rodbina se je v začetku 16. stoletja priselila na Kranjsko in živela na gradu Otočec. Ivan Lenkovič se je izkazal pri obrambi Dunaja pred Turki 1529 in 1556 v bitki s Turki pri Sigetu. Bil je senjski kapetan, kapetan vseh žumberških Uskokov in kasneje vseh Uskokov od Senja do Save. Umrl je 1569 na Otočcu, grob s spomenikom pa ima v Novem mestu. Njegov sin Jurij (umrl v Ljubljani 1601) je bil general Hrvaške krajine, kranjski deželni glavar in uskoški kapetan v Senju. – Eno poglavje povesti je posvečeno znameniti bitki pri Sisku 1593, ki pomeni prelomnico v avstrijsko-turških vojnah, ko je banska vojska skupaj z Andrejem Auerspergom in Adamom Ravbarjem potolkla Turke. Štiristo let kasneje, 1993, je ta zgodovinski dogodek v jedru povesti Ivana Sivca *Jutro ob kresu*, »povesti o Adamu Ravbarju, slovenskem vitezu«.

»Ubogi ljudje«

»No, da. Ampak so precej nasilni. Kadar jim zmanjka živeža, ropajo žito in živino in koljejo kakor Turki. Naši kmetje so se že pritožili pri kralju. Toda kralj potrebuje Uskoke, da mu varujejo mejo pred Turki, naši kmetje morajo pač potrpeti« (106).

Udari na gudalo, Jandre (1967) Jožeta Dularja je roman o zgodovini Novega mesta in Metlike. Uskokom sicer odreka romantični sloves plemenitih razbojnikov, ki jemljejo krivičnim in dajejo revnim:

toda še rajši delajo tisto, o čemer so govorili že stari Metličani, da namreč ti junaški, drzni ljudje vse preradi kaj najdejo, preden si izgubil, in da si vzamejo, preden si jim dal. Bili so pač navajeni, da so šli iskat tja, kjer niso nič spravili, in zato ni bilo čudno, da so si bili tako z Belimi kot s Črnimi Kranjci pogosto v laseh (132), vendar zgodba kljub temu ne skriva simpatije do njih. So nosilci socialne, ne pa nacionalne ideje. Glavni junak Mike Vihra, ki mu je grof zlorabil nevesto, mora v hajduštvo, ker se je zameril oblasti. Najprej je po sili vojak v Senju, potem pa skupaj s hajduki požiga bogatašem, tako kot tudi cesarska vojska ropa in požiga po okolici. Žena Barica se mu pridruži in načrtujeta odhod proti jugu, »mogoče v Bosno, v Slavonijo, kaj jaz vem! ... Da bomo le skupaj! Tudi tam, pravi Mike, so ljudje naše krvi.«

Še desetletje kasneje je izšla pri celovški Mohorjevi povest *Vlada Firma Uskoška nevesta* (1976), ki se dogaja v Gorjancih in Beli krajini 1515. Uskoki so na začetku prikazani še z nezaupanjem, ker pomagajo plemstvu zatreti kmečki upor, potem pa z vedno večjo simpatijo, ki napake pretvarja v vrline. Največji junak je domačin Jure, ki se pridruži Uskokom, domači praporščak Vid v službi kranjskega plemstva pa se odtuji in izgubi iz pripovedi. Naslov upravičuje uskoška ugrabitev slovenske neveste in poroka z njo. Uskoki so edina »domača« gospoda, ki pa se obnaša po kmečko. Čeprav idejno ni preveč jasna, bi se dalo reči, da je povest Uskokom v glavnem prijazna.

V Ingoličevem romanu *Gorele so grmade* (1977) se podoba Uskokov ni dosti spremenila. Pisatelj skozi usta meščanov spregovori o njihovem slabem glasu. Meščani jih gledajo, »kakor da so tatovi in razbojniki, ne pa cesarjevi vojaki«:

»Vse tako kaže, da je tole krajiška vojska, da so tile hudo kosmati in slabo oblečeni možje Hrvati in Srbi, Uskoki ali Vlahi, kakor jim tudi pravijo. Še dobro, da snežene krpe pokrivajo njihove raztrgane uniforme, vkolikor so sploh vojaško opravljeni, in njihovo revščino, zaostalost in divjost. Bog z njimi in da jih ne vidimo tako kmalu na ulicah našega mesta, ki mu je ljubi Bog prizanesel vsaj z vojnim opustošenjem, če mu že ni mogel prizanesti z vojnimi dajatvami pa s kugo in drugimi nesrečami. /.../ In zaloputnite za njimi spodnja vrata!« (20).

Obenem pa ne more mimo političnega dejstva, da je njihova divja svoboda alternativa turški sužnosti na eni strani in odvisnosti od nemškega cesarja na drugi strani. Dodatni razlog za Ingoličevo simpatijo do Uskokov je bil mogoče ta, da je tudi pisateljeva rodbina uskoškega porekla. Roman ob zgledu uskoškega stotnika Jurija, ki je postal oskrbnik graščine v okolici Fram na Štajerskem, pripoveduje o postopni asimilaciji Uskokov, ker jim je postalo očitno, da vrnitve v Bosno ne bo. Usko-

ki se poročajo z domačinkami in sprejemajo katoliško vero, taja se nezaupanje domačinov do njih in socialna zavist zaradi uskoških privilegijev.

Uskoška podoba se je v slovenski zgodovinski povesti spreminjala: najprej je bila do Uskokov zlobno kritična, ob prelomu stoletja pa so jih že interpretirali tudi pozitivno v smislu borbe za jugoslovansko samostojnost. Dobra uskoška lastnost naj bi bila občutek za svobodo in prvinski demokratizem, to je prijaznost do nižjih slojev. Njihova fabulativna naloga pa je bila običajno v romantično zaokroženih zgodbah reševati ugrabljene protagonistke iz krempljev sovražnika.²⁰

2 O slovanskih prednikih. Jurčičev nedokončani »historični roman« *Slovenski svetec in učitelj* (*Ljubljanski zvon* 1886) uvaja serijo povesti o pokristjanjevanju Slovanov, z dogajališčem v veliki meri zunaj današnjega slovenskega ozemlja. Zgodovinski dogodek je zmaga moravskega kneza Svetopolka nad Franki v 9. stoletju in pot nadškofa Metoda v Regensburg, kamor je šel branit slovansko bogoslužje. Pisatelja je navduševal ideal velike slovanske države in enotnega slovanskega naroda v Evropi, ki je bil v zgodovinskem času, ko slovensko in slovansko še nista bila ločena, uresničljiv: »Noben narod v Evropi ni tako velik, kot je narod slovanski« (*Zbrano delo* 8, 53). Govori o panonskih, moravskih, severnih in grških »Slovenih«, ki so bili predhodniki kasnejših slovanskih narodov. Čas interpretira kot dobo »velikanskih trudov in naporov za samostalnost slovenskega rodu, za svobodo slovenskega imena« (53). Slovanskim knezom je šlo za lastno cerkev, ker so se tako nadejali ohraniti samostojnost od Nemcev. Nemci pa so računali »kakor že prej večkrat z uspehom na slovensko neslogo in medsebojno slovensko malostno osebno zavist« in zanetili usodni spor med moravskim knezom Rastislavom (846–870) in njegovim nečakom v Nitri, vojvodo Svetopolkom. Jurčič poudarja, sklicujoč se na starocerkvenoslovansko legendo, poznano mu v Šafarikovi redakciji, ki pravi, da »vsi Solunjanje čisto slovenski govore«, da sta bila Ciril in Metod Slovana in ne Grka (57). Iz Kopitarja je prevzel tezo, da se je pred njima uporabljala glagolica, ki sta jo z grško pisavo oplemenitila do cirilice. Obžalujoč za Slovence izgubljeno priložnost, idealizira vzhodno krščanstvo kot cerkev, ki temelji na ljubezni, za razliko od zahodnega krščanstva, ki mu gre le za enotno državo.²¹

Nedokončana »polabska povest« ali kasneje »baltiška povest« v treh delih: *Naš stari greh*, *V smrtni sencu* in *Vineta* (*Dom in svet* 1903–05) Matije Prelesnika (1872–1905) je seznanjala slovenskega bralca z življenjem severnih, polabskih ali baltskih Slovanov v 11. stoletju. Avtor je epopejo objavljaj pod pomenljivim psevdonimom Bogdan Vened. Pripovedovala je, tako kot večina povesti na temo pokristjanjevanja, o nemško-slovanskih vojnah in o usodnosti slovanske nesloge ter odklanjanja krščanstva. »Naš stari greh« je v slovanski neveri, da bi krščanstvo omogočilo sa-

²⁰ Zadnji, že zaradi arhaičnega podnaslova »zgodovinska povest« anahronistični izdelek te vrste je Slavka Dokla *Uskoška princesa* (1988).

²¹ Ciril in Metod sta stranski osebi še v vrsti povesti, ki se dogajajo na Slovenskem, med njimi je, čeprav mohorjanka, izrazito nacionalno spodbudna Ivana Vuka »povest iz davnih dni« *Zorislava* (1913). Še: Stanko Cajnkar, »povest iz 9. stoletja« *Sloven iz Petovije* (Slovenske večernice, 1955), Zora Piščanec, *Blagovestnika Slovanov* (Celovec, 1978).

mostojno slovansko državo. Pripovedovalec je obilno in čustveno komentiral dogajanje in ogorčeno nagovarjal celo nemške zgodovinopisce, ki so o Slovanih pisali vse najslabše; od lepih lastnosti so jim priznavali samo gostoljubnost.²² Zgodba je na kratko takale: Bodriški nadknez Gotšalk želi okrepiti krščanstvo v svoji državi, čeprav se zaveda, da le-to prinaša s seboj nevarnost nemške oblasti, s poroko hčere Viljenice s saksonskim kneževičem Magnusom. Ljudstvo se upre krščanstvu, zarotniki ubijejo Gotšalka, Viljenica, ki Magnusa noče, ker je že zaljubljena v slovanskega kneževiča Kruta, iz žalosti naredi samomor, Gotšalkovi otroci pobegnejo k Nemcem, Bodričem pa zavlada Krut. V drugem delu se poganski Krut neuspešno ženi z že krščeno Slavico, ki želi s pomočjo Saksoncev in Dancev spet utrditi krščanstvo med Slovani. Ponovno zmagajo borci za vero staršev, sovražnik je premagan in antagonisti mrtvi. Zmago spremlja pripovedovalčeva človeška simpatija, vendar obenem tudi grenko spoznanje, da je sprejem krščanstva nujen za obstanek Slovanov; v tem smislu je krščansko izročilo zaupano deklici Slavini, ki naj z Gotšalkovim sinom Henrikom v tretji knjigi poskrbi za njegovo uveljavitev.

Politično sporočilo trilogije je presenetljivo pragmatično. Poganski Bodriči so sicer vojaško zmagali, vendar je prostor, kjer so prebivali, danes trda nemška dežela in le še imena krajev pričajo o nekdanji slovanski moči (Lübeck za nekdanji Ljubek, Rügen za nekdanje slovansko otoško svetišče Rujan). Nauk, da bi se bilo treba v imenu preživetja obnašati drugače, manj radikalno – načelnost v politiki pač ne pripelje daleč –, je živo kontrasten sočasni liberalski literaturi, polni političnih in moralnih kategoričnih imperativov.

Finžgarjeva (1871–1962) »povest davnih dedov« *Pod svobodnim soncem* (*Dom in svet* 1906–07) je po literarnem zgodovinarju Antonu Slodnjaku »naš najboljši narodnotendenčni roman do prve svetovne vojne« (*Zgodovina slovenskega slovstva* 4, 244); danes sodi med mladinsko berilo. Ker je bil roman dovolj ponatiskovan in prebiran, je kljub relativno skromnem številu izrecnih narodnospodbudnih izjav še najbolj delal reklamo za slovanstvo in znotraj tega za jugoslovansko idejo. Slovanske značilnosti so ponos (»Naprodaj nismo Sloveni nikdar«), odkritost (»Sloveni ljubimo glasno«), moralni čut (»Sloveni obešamo sramotno znamenje na dom verolomnic«), lepota, zdravje in moč, demokratičnost in gon po svobodi (vojaško uspešni glavni junak se ves čas boji, da se ne bi pregrešil proti kolektivnemu modelu odločanja). Edina velika napaka Slovanov je nesložnost in tendenca romana je, da jo odpravi: »Bratje, tako mi naših bogov, ne prepirajmo se! Združimo se na maščevanje naših očetov in bratov!«

Vislavina odpoved Lee Faturjeve, »povest iz druge švedsko-poljske vojske« leta 1655 (*Slovenske večernice* 66, 1912), zapolnjuje mesto sovražnika Slovanov s Švedi, motiv slovanske nesloge pa ilustrira s konfliktom med poljskima rodbinama revnih plemičev Zjemblicev in bogatih Čerskih, ki se v vojni eni postavijo na stran švedskega kralja poljske krvi Karla Gustava X., drugi pa na stran poljskega kralja

²² Slovenski romanopisci so radi pograbili vsako drobno pozitivno omembo Slovanov in jo ponavljali toliko časa, da je postala mit. Mitizacijo slovanske gostoljubnosti je bilo prebrati že v Vraničevem *Mahmudu* (1869): »Vsaj gostoljubnost znači Slovana sploh« (349).

Jana Kazimirja. Gre za motiv Romea in Julije ali ljubezni dveh iz sprtih rodbin. Razplet je podoben onemu v povesti *Za Adrijo*: med nacionalnimi sovražniki se sicer najdejo plemeniti posamezniki (švedski poveljnik Unterštjerna se zaljubi v Poljakinjo Vislavo), ki bi s poroko utegnili pomiriti mednacionalne spore, vendar usoda odloči drugače. Politično programske izjave v povesti so diametralno nasprotne Jurčičevim: slovanstvo je neločljivo povezano s katolicizmom in nasprotno vzhodni cerkvi.

»Iz nebrzdanosti poljskega plemstva se izcimi pogin naše tako slavne in močne Poljske /.../. In na kaj se opro sosedni slovanski rodovi, če pade Poljska, bran severnega suženjstva, južne nevere? Veš, da nismo pozabili možje pisem, da gre še poročilo med narodom: O bratstvu vseh en jezik govorečih narodov, o treh bratih: Čehu, Slovencu in Hrvat, – o sestrah treh ... Vsi ti narodi, govoreči nam sorodni jezik, od Krkonošev do Jadranskega od Karpatov do Baltiškega morja, vsi se spominjajo stare skupnosti. Tlačeni od Nemca, bičani od Turka se ozirajo zaupno v Poljsko, ona odreši svet krivega preroka. Ona, varovanka svete Device, naj nese prapor katoličanstva in omike v ruske in azijske stepe, ona naj veže izhod z zahodom, jug in sever. Veliko je poslanstvo naše domovine /.../. Če premaga tudi začasno nesreča Poljsko, če pokliče nesloga in nebrzdanost lastnih sinov navidezni razpad na Poljsko, če jo raztrgajo lakomni sosedi kakor volkovi mrhovino, Bog /.../ pokliče tudi našo domovino v novo življenje. Očiščeni strasti v ognju sramote in pokore bodo spoznali naši potomci poslanstvo Poljske, z močjo naprednega katoličanstva bodo rušili trhle trdnjave pravoslavlja in bizantinizma, bodo vez Slovanov vseh dežel, vez vzhoda in zahoda, severa in juga« (34, 35).

Bohinjčev *Svetobor* (1917), »povest iz konca 11. stoletja«, je literarizirana zgodovinopisna podoba ustoličenja koroških vojvod. Češki knez Svetobor je izobražen klerik, diplomat oglejskega patriarhata. Zavzemajoč se za cirilsko bogoslužje, potuje križem po Evropi od Rima do Dalmacije in rodne Češke, pa zaradi Nemcev ne uspe. Preizkuša različne zgodovinske opcije za Slovence in niha med Rimom in Salzburgom, med Čehi in Poljaki ter hrvaškim kraljem Zvonimirom. Slovenski svet je bil v srednjem veku v cerkvenem pogledu razdeljen na salzburško in oglejsko oblast. Meja med njima je med 811 in 1751 potekala po Dravi. Zdi se, da se je pisatelj spogledoval z zgodovinsko možnostjo, da bi celo slovensko ozemlje pripadalo samo eni cerkveni upravni enoti – misijonsko manj podjetni Oglej mu je bil ob dejstvu, da se je slovenstvo v velikem delu pod salzburško oblastjo asimiliralo, očitno bolj simpatičen od Salzburga. Bohinjčev nasvet je ostati na zlati sredini: ne na sever ne na jug, vedno le previdno, še najboljša je zvestoba Ogleju. Svetobor postane oglejski patriarh, žal le za kratek čas, ker umre ob napadu upornikov. Obrobna zanimivost povesti je zgodovinski motiv mutca osojskega,²³ to je poljskega kralja Boleslava iz 11. stoletja, ki se v samostanu ob Osojskem jezeru kot preprost menih z molkom pokori za uboj škofa.

²³ Prim. Aškerčevo balado *Mutec Osojski*, *Ljubljanski zvon* 1883.

Mejaši Ilke Vaštetove, »povest iz davnih dni« (1923), je knjiga za mladino. Govori o junaškem »slovenskem« prodiranju v Furlanijo v 8. stoletju. Navedek iz nje naj ilustrira avtoričin pogled na razmerje med slovenstvom in slovanstvom:

»To pa gotovo vem, da so Slovenci močni in da jih je – kadar se vsi združijo – kakor listja in trave. Po Panoniji prebivajo in po Noriku tja do Dunava in doli po Karantaniji, po Karnioli in daleč ob Savi in na jugu Save do bizantinske Adrije« (22).

Od povojnih romanov na temo naselitve in pokristjanjevanja zahodnih Slovanov je treba omeniti roman Janka Modra *Sveta zemlja*, »kroniko slovenskega rodu« (1952). Izšla je le prva knjiga *Neznano ljudstvo se budi* (v sedmih delih s 166.000 besedami), napovedani drugi del *Družine Slovenov potujejo* pa zaradi avtorjeve nemilosti pri oblasteh ne. Napisan sredi druge svetovne vojne, je imel izrazito narodnopotrjevalno tendenco – hotel je poudariti slovansko in slovensko življenjsko energijo, samozavest in svobodoljubnost, čut za skupnost in slogu, kar nas vse brani pred potujčenjem. Hotel je biti »dokument naših pravic in spodbuda zvestim bratom na Primorskem in Koroškem«. Še obsežnejši (210.000 besed) je bil roman Oskarja Hudalesa v dveh knjigah *Med dvema svetovoma* (Murska Sobota, 1962). Spodbudila ga je 1100-letnica Kocljeve vladavine v mejni grofiji Spodnji Panoniji. V zgodovinski spomin kliče razpetost slovanskega sveta med frankovsko oblast na zahodu in bizantinsko na vzhodu. Kocelj se je po zgledu moravskega kneza Rastislava odločil za bizantinsko, to je za slovansko varianto krščanstva, in tako hotel ustvariti pogoje za samostojno slovansko državo, ki bi povezovala južne in zahodne Slovane. Roman ponovno kaže na izvirni greh slovanskega značaja, na neslogo: »Franki in Obri so naše prekletstvo /.../ Mi pa se koljemo med seboj, namesto da bi se združili in enkrat za vselej pošteno obračunali z njimi« (2: 192).

Nekaterih povesti ni mogoče potakniti v noben obširnejši žanrski ali tematski tip zgodovinskega romana. Obskurna je npr. tematizacija ruske zgodovine v povesti *Nihilist* (1906) Vitomila Feodorja Jelenca. Jelenc je bil sicer tako strasten Jugoslovan, da se je preselil v Srbijo in prevzel srbsko državljanstvo, bil je prostovoljec v balkanskih vojnah in je preživel pekel umika srbske vojske na otok Krf, vendar v povesti izrecnih klicev k slovanski vzajemnosti ni. Neoprijemljivi so mohorjanski *Božji mejniki ali Oče, budi volja tvoja!*, »povest iz Istre« (1925) Ivana Preglja, ki je 1926 izšla tudi v hrvaščini. Zgodovinska je v njej le informacija o tržaškem in poreškem škofu Juriju Dobrili iz prejšnjega stoletja, ki je rad pomagal študentom. Podobno je nedeklarativen *Peter Markovič, strah ljubljanskih šolarjev* (1929) istega avtorja, katerega prvi del se dogaja na Hrvaškem, na jugu Istre in na Reki leta 1583. Osamljen je »profesorski« oziroma historiografski roman na temo zgodnje srbske zgodovine Tite Kovač, ki je pod psevdonimom Mira Ceti v okviru Slovenskih večernic leta 1974 objavila roman *Štefan Dečanski*. Poglavja uvajajo citati iz žitij srbskih vladarjev v stari cerkveni srbsčini skupaj s prevodi. Kakšnega razvidnega aktualnega sporočila knjiga nima; najbrž jo je spodbudila le fascinacija nad bogato, vplivno in divjo srbsko preteklostjo.

3 Sklep. Okroglo 50 od kakih 300 slovenskih zgodovinskih povesti je bolj ali manj zaznamovano s slovansko tematiko. Na programski, tj. nazorski, idejni ali

politični ravni prav nič ne dvomijo o tem, da varno eksistenco zagotavlja Slovencem le širno slovansko zaledje in da so pravi prijatelji samo med Slovani, zato so vzhičene nad razprostranjenostjo Slovanov, njihovo močjo, nravnim zdravjem in gostoljubnostjo ter žalostne zaradi tradicionalne nesloge med slovanskimi »plemeni«. Na zgodbenem nivoju pa so panslovanski ideali neredko problematizirani z zgodovinskim spominom na neprijetne slovanske sosedo, zlasti na Uskoke. Nevarno podjetni tujci, tudi tisti slovanskega porekla, so v slovenski literaturi praviloma negativne osebe.²⁴ Tako se v slovenski zgodovinski povesti s slovansko tematiko spodrivata dva koncepta, prevratni koncept vseslovanske enotnosti in previdnejši koncept ohranjanja relativne samostojnosti pod trenutnim neslovanskim gospodarjem, posvetno pod Habsburžani, cerkveno pod Oglejem.

SUMMARY

About one sixth of the total of 300 Slovene historical novels and tales from the beginning of the genre in the middle of 19th century till today deals to a certain extent with the Slavic theme. In their commentary passages, the authors are clear about the fact that only a broad Slavic background guarantees the further existence of the not-too-numerous Slovenes. They express their love for other Slavic nations who are considered the only true friends, they are enthusiastic about their number, strength, hospitality, morals, and their innate good health, and they are concerned for the traditional discord among the neighboring Slavic »tribes«.—On the level of story and characters, the fate of personae of non-Slovene Slavic origin doesn't differ much from the fate of other non-Slavic personage: all foreigners, be Slavic or not, present a threat to the Slovenes in matters love, religion, economy, and politics, hence play predominantly negative roles in Slovene historical fiction. Numerous novels recall the Slovenes' negative historical experience with the neighboring Uskoki (the renegade Serbs who fled from the Ottoman rule to serve in the Austrian army). Thus Slovene historical novels contain twofold national projects: the programmatic rebellious concept of Slavic unity, and the more cautious concept of maintaining relative national autonomy under the lasting non-Slavic ruler—the Austrian Habsburg royal family or under the patriarchs of Aquileia.

---

²⁴ Slovanska kri je npr. tekla po žilah vojskovodje Jana Vitovca, čigar zli sloves poznamo že iz slovenske ljudske pesmi o Pegamu (Beha(i)m 'Čeh'), potem pa iz Detelove zgodovinske povesti *Pegam in Lambergar* (1891). »Jan Vitovec je prišel na dvor Celjskim kot najemnik s tremi konji v času, ko so se grofje Celjski bojevali z Avstrijci. In bil je potomec revnega viteškega rodu na Češkem« (*Kronika grofov Celjskih*, 1883). Osvajal je gradove celjskih nasprotnikov in pripomogel, da je Ulrih 1454 postal ban kraljevine Dalmacije, Hrvaške in Slavonije. Po propadu rodbine je menjal strani: malo se je tepel za cesarja Friderika III., malo pa za ogrskega kralja Matijo Korvina, kakor mu je bolje kazalo, in dosegel celo časti slavonskega bana. Vitovčevih vojaških uspehov slovanska zgodovinska povest nekako ni mogla porabiti za utrjevanje ideje slovanske vzajemnosti. — S Celjani je povezan tudi motiv Veronike Deseniške. Živel je sicer bolj v drami, v prozi menda le v delu Sandija Sitarja *Veronika z Desenic Veronika* (1974).